

PRIVĀTUMA UN DROŠĪBAS LĪDZSVARS PĀRROBEŽU KRIMINĀLTIESISKAJĀ SADARBĪBĀ: STARPTAUTISKO NORMU ANALĪZE

BALANCING PRIVACY AND SECURITY IN CROSS- BORDER CRIMINAL JUSTICE COOPERATION: AN ANALYSIS OF INTERNATIONAL NORMS

Ērika Krutova, *Dr. iur.*

Valsts policijas koledžas Policijas tiesību katedras docente,
Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes pasniedzēja

Summary

The right to privacy is not absolute, and law enforcement intervention is permissible when it adheres to legal standards. The European Court of Human Rights (ECHR) underscores the importance of having clear and transparent laws regarding surveillance. Privacy is intricately connected to data protection; especially as automated processing becomes increasingly prevalent. The 1981 Strasbourg Convention established foundational principles for data protection, aiming to strike a balance between privacy rights and the free flow of data. While the General Data Protection Regulation (GDPR) and the Police Directive address data protection, they do not cover law enforcement activities. The interpretation of the Police Directive varies across EU Member States, leading to questions about its direct applicability. Key considerations such as legal clarity, necessity, and proportionality are essential for balancing privacy with security. The author seeks to ascertain whether the provisions of the Police Directive permit direct horizontal effect in EU Member States and examines how its interpretation influences law enforcement collaboration.

Atslēgvārdi: sadarbība, privātums, drošība, policijas direktīva, datu apstrāde

Keywords: cooperation, privacy, security, police directive, data processing

Ievads

Krimināltiesiskā sadarbība starp valstīm ir jaunu izaicinājumu priekšā. Strauji ienākošās tehnoloģijas maina cilvēku paradumus un izpratni par notiekošajiem procesiem ikdienas dzīvē, ieviešot jaunas iespējas veikt darba uzdevumus attālinātā formā, fiziski atrodoties pat citā kontinentā. Par būtiskiem informācijas apmaiņas instrumentiem kļuvuši sociālie tīkli, kas rada unikālas problēmas izmeklētājiem, kuri cenšas atklāt pārobežu noziedzīgus nodarījumus, analizējot datus, kas ir svarīgi krimināltiesiskajās attiecībās. Praktizējošiem juristiem ir nepieciešamas prasmes,

lai veiktu efektīvu izmeklēšanu un nodrošinātu pierādījumu pieņemamību ne tikai valstī, kurā tie tika iegūti, bet arī citās, kur notiek tiesvedība. Vēl viens no jaunākajiem tehnoloģiju sasniegumiem, kas būtiski ietekmējis visas nozares, ir mākslīgā intelekta ienākšana cilvēku ikdienā. Tas ir radījis diskusijas par tā lietošanas iespējām noziedzības apkarošanā un krimināltiesiskajās attiecībās, jo noziedzīgo darbību pārtraukšanā ir nepieciešama vairāku jurisdikciju iesaistīšana, ko varētu atvieglot mākslīgā intelekta izmantošana. Notiekošie industrializācijas procesi norāda uz nepieciešamību stiprināt drošību ne vien nacionālā, bet īpaši reģionālā līmenī. Drošības stiprināšana ir sarežģīts process ne tikai tāpēc, ka ir jāpanāk vienprātība problēmas izpratnē vairāku valstu starpā, jāharmonizē tiesiskais regulējums, bet arī jāievēro līdzsvars starp cilvēka privātumu un drošību.

Mazāk jautājumu rodas, kad notiek diskusija par valsts drošību un indivīdu tiesībām. Turpretim krimināltiesiskajā sadarbībā šim līdzsvaram bieži vien ir noteicošā loma. Eiropas Padome 1981. gada 28. janvārī parakstīja Konvenciju par personu aizsardzību attiecībā uz personas datu automātisko apstrādi, un 2016. gada 27. aprīlī tika pieņemta Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2016/680 par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi, ko veic kompetentās iestādes, lai novērstu, izmeklētu, atklātu noziedzīgus nodarījumus vai sauktu pie atbildības par tiem, vai izpildītu kriminālsodus, un par šādu datu brīvu apriti, ar ko atceļ Padomes Pamatlēmumu 2008/977/TI (turpmāk – Policijas direktīva). Padomes Pamatlēmums 2008/977/TI¹ līdz Policijas direktīvas pieņemšanai bija piemērojams tiesu iestāžu sadarbībai krimināllietās un policijas sadarbībai; tā piemērošanas joma attiecās tikai uz tādu personas datu apstrādi, kurus nosūtīja starp dalībvalstīm vai kurus darīja savstarpēji pieejamus.

Šīs publikācijas mērķis ir, pētot Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) praksi un starptautiskās tiesību normas, izvērtēt Policijas direktīvas 2016/680 interpretācijas robežas, pievērsoties privātuma un drošības līdzsvara aspektiem pārrobežu krimināltiesiskajā sadarbībā.

Tiesības uz privātumu

Vispirms nedaudz par privātuma jēdzienu. Cilvēktiesību aizsardzības pamatā ir Apvienoto Nāciju Organizācijas Vispārējā cilvēktiesību deklarācija², kuras 12. pantā teikts, ka “nevienam nedrīkst patvaļīgi pārkāpt privātās dzīves, ģimenes, mājokļa un korespondences neaizskaramību, kā arī apdraudēt viņa godu un reputāciju. Ikvienam ir tiesības uz likuma aizsardzību pret šādiem pārkāpumiem vai apdraudējumiem”. Eiropas Cilvēktiesību konvencijas³ (turpmāk – ECK) 8. pants garantē tiesības uz privātās un ģimenes dzīves neaizskaramību, vienlaikus norādot, ka “nav atļauts traucēt nevienam izbaudīt šīs tiesības, izņemot likumā noteiktos gadījumus, kas ir nepieciešami demokrātiskā sabiedrībā, lai aizsargātu valsts vai sabiedrisko drošību,

¹ Padomes Pamatlēmums 2008/977/TI par tādu personas datu aizsardzību, ko apstrādā, policijas un tiesu iestādēm sadarbojoties krimināllietās. Pieņemts 27.11.2008. [spēkā līdz 05.05.2018.]

² Apvienoto Nāciju Organizācijas Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Pieņemta 10.12.1948. [10.12.1948. red.]

³ Eiropas Cilvēktiesību konvencija. Pieņemta 04.11.1950. [01.08.2021. red.]

valsts ekonomiskās labklājības intereses, lai novērstu nekārtības vai noziegumus, kā arī lai aizsargātu veselību, tikumību vai citu personu tiesības un brīvības”. 2025. gada sākumā Eiropas Cilvēktiesību tiesas datubāzē HUDOC⁴ atrodamas 7329 lietas saistībā ar ECK 8. panta iespējamiem pārkāpumiem.

Šajā publikācijā ir vērts pievērst uzmanību 2025. gada 13. februāra ECT spriedumam lietā “Macharik v. the Czech Republic”⁵, kurā pieteikuma iesniedzēja pamatoja iespējamo iejaukšanos privāttiesiskumā un ECT konstatēja 8. panta pārkāpumu. Čehijā pieteikuma iesniedzējai tika izvirzīta apsūdzība kā līdzdalībnieci par izvairīšanos no nodokļu nomaksas, un viņa tika notiesāta ar brīvības atņemšanu uz diviem gadiem nosacīti, kā arī naudas sodu aptuveni 2000 eiro apmērā. Pieteikuma iesniedzējas notiesāšana krimināllietā notika, pamatojoties galvenokārt uz viņas e-pasta sarakstes saturu ar citu notiesāto, ko policija ieguva, pamatojoties uz tiesas rīkojumu nodot visu šo ziņojumu saturu no trešās personas, kurai tie bija pārsūtīti. Izvērtējot iespējamo 8. panta pārkāpumu, ECT palāta norāda uz vispārējiem principiem, ka Konvencijas 8. pants aizsargā to apmaiņu konfidencialitāti, kurās personas var iesaistīties saziņas nolūkos, neatkarīgi no attiecīgās sarakstes satura un formas. Saziņa pa e-pastu, tostarp profesionāla rakstura saziņa, ietilpst sarakstes jēdzienā. Saistībā ar sarakstes pārtveršanu ECT izskatīja vairākas sūdzības, bet ne vienmēr tiek konstatēts pārkāpums. Piemēram, lietā “Tena Arregui pret Spāniju”⁶ ECT izskatīja sūdzību par privātās dzīves un sarakstes neaizskaramības pārkāpumu, ko izraisīja e-pastu pārtveršana un izpaušana politiskās partijas iekšējā konfliktā. Sūdzību iesniedzējs apgalvoja, ka viņa personīgie e-pasti tika pārtverti un izpausti, pārkāpjot Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 8. pantu. Spānijas tiesa kriminālprocesu pārtrauca, secinot, ka e-pastu uzraudzība bijusi vērsta uz iespējamo pārkāpumu identificēšanu partijā un ka netika pierādīts, ka tiesībsargājošās iestādes būtu rīkojušās ar nodomu izpaust sensitīvus datus. ECT atzina, ka Spānijas iestādes bija nodrošinājušas pietiekamu tiesisko aizsardzību un ka pieejami arī civilie tiesību aizsardzības līdzekļi, kurus pieteicējs nebija izmantojis, tādējādi netika konstatēts 8. panta pārkāpums.

Privātums nav absolūta tiesība, un iejaukšanās no tiesībsargājošo iestāžu puses ir attaisnojama, ja tā ir notikusi saskaņā ar likumu. Neiedziļinoties konkrētās valsts nacionālo tiesību interpretācijas trūkumos, ir respektējams ECT konstatējums, ka “attiecībā uz saziņas pārtveršanu policijas izmeklēšanas nolūkā likumam jābūt pietiekami skaidram, lai sniegtu pilsoņiem pietiekamu informāciju par apstākļiem un nosacījumiem, kādos valsts iestādes ir pilnvarotas izmantot šo slepeno un potenciāli bīstamo iejaukšanos tiesībās uz privātās dzīves un korespondences neaizskaramību”⁷. Nacionālie tiesību akti nedrīkst piešķirt neierobežotas pilnvaras izpildvarai vai tiesnešiem, bet tiem skaidri jānosaka rīcības brīvības apjoms un tās īstenošanas kārtība, nodrošinot aizsardzību pret patvaļīgu iejaukšanos.

Jēdziens “privātums” pamatā tiek saistīts ar personas datiem, kuru apstrāde arvien mazāk ir manuāla, bet vairāk automatizēta. Reģionālā līmenī tiesību normu attīstība attiecībā uz datu apstrādi ir sākusies jau iepriekšējā gadu tūkstoši. 1981. gada 28. janvārī Strasbūrā tika parakstīta Konvencija par personu aizsardzību attiecībā

⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/#%20> [aplūkots 11.02.2025.]

⁵ ECT 13.02.2025. spriedums lietā “Macharik v. the Czech Republic” (iesnieguma Nr. 51409/19).

⁶ ECT 11.01.2024. spriedums lietā “Tena Arregui pret Spāniju” (iesnieguma Nr. 42541/18).

⁷ ECT 13.02.2025. spriedums lietā “Macharik v. the Czech Republic” (iesnieguma Nr. 51409/19).

uz personas datu automātisko apstrādi⁸ (turpmāk – konvencija). Ņemot vērā pieaugošo automātiski apstrādāto personas datu plūsmu pāri robežām, Eiropas Padomes dalībvalstīs vienojas, ka ir nepieciešams paplašināt personas tiesību un pamatbrīvību aizsardzību, īpaši tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību. Lai saskaņotu līdzsvaru starp privātumu un informācijas brīvu plūsmu, tika noteikti tādi datu aizsardzības pamatprincipi kā datu kvalitāte; datu drošība un datu subjekta papildu aizsardzība. Konvencijas mērķis ir nodrošināt jebkurai personai neatkarīgi no tautības vai dzīvesvietas tās tiesību un pamatbrīvību, it īpaši tiesību uz privātumu, ievērošanu attiecībā uz personas datu automātisko apstrādi. Vienlaikus dalībvalstis ir tiesīgas izdarīt atrunas, un šajā sakarā Latvija izmantoja šīs tiesības, nosakot, ka “saskaņā ar Konvencijas 3. panta 2. punktu tā netiks piemērota attiecībā uz personas datiem, kas atzīti par valsts noslēpuma objektiem, kā arī personas datu apstrādi, ko veic publiskās institūcijas nacionālās drošības un krimināltiesību jomā”. Īsti nav atrodama papildu informācija par šādas atrunas nepieciešamību, jo konvencijas mērķis un noteiktie datu apstrādes pamatprincipi ir vērsti uz godīgu datu apstrādi, kas notiek saskaņā ar likumu, likumā paredzētajiem mērķiem, adekvātiem un samērīgiem iegūšanas mērķiem, precīziem datiem, kuri saglabāti tādā veidā, kas dod iespēju identificēt datu subjektus ne ilgāku laiku, kā nepieciešams nolūkam, kura dēļ šie dati tiek glabāti.

Vispārīgās datu aizsardzības regulas un Policijas direktīvas tvērums

Starptautiskās tiesību normas un to piemērošana dalībvalstīs iezīmēja datu aizsardzības jautājumos atsevišķas neskaidrības. 2016. gada 27. aprīlī Eiropas Parlaments un Padome pieņēma regulu 2016/679, kas attiecas uz fizisko personu aizsardzību saistībā ar personas datu apstrādi un šo datu brīvu apriti, kā arī atceļ Direktīvu 95/46/EK (turpmāk – Vispārīgā datu aizsardzības regula). Ir būtiski atzīmēt, ka Vispārīgās datu aizsardzības regulas darbības jomā nav iekļauta personas datu apstrāde, ko veic kompetentās iestādes, izmeklējot un atklājot noziedzīgus nodarījumus, kā arī saucot pie atbildības par kriminālsodiem. Turklāt Vispārīgās datu aizsardzības regulas tvērumā nav ietverta to kompetento iestāžu darbība, kas nodrošina sabiedrisko drošību un novērš sabiedriskās drošības apdraudējumus. Līdzās Vispārīgajai datu aizsardzības regulai tika pieņemta Policijas direktīva⁹.

Autores empīriskie novērojumi ir tādi, ka dalībvalstu praksē pastāv atšķirības Policijas direktīvas interpretācijā. Kopumā problēmu esamību ar direktīvu interpretāciju un transponēšanu dalībvalstīs apstiprina arī Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST) atziņas spriedumā lietā C-316/22 “Gabel Industria Tessile SpA un Canavesi SpA pret A2A Energia SpA u. c.”: “LESD 288. panta trešā daļa jāinterpretē tādējādi, ka tā nepieļauj, ka valsts tiesa strīdā starp privātpersonām nepiemēro valsts tiesību normu, ar kuru noteikts netiešs nodoklis, kas ir pretrunā skaidrai, precīzai un beznosacījumu netransponētai vai nepareizi transponētai direktīvas normai, ja

⁸ Konvencija par personu aizsardzību attiecībā uz personas datu automātisko apstrādi. Pieņemta 28.01.1981. [31.10.2000. red.]

⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2016/680 par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi, ko veic kompetentās iestādes, lai novērstu, izmeklētu, atklātu noziedzīgus nodarījumus vai sauktu pie atbildības par tiem vai izpildītu kriminālsodus, un par šādu datu brīvu apriti, ar ko atceļ Padomes Pamatlēmumu 2008/977/TI. Pieņemta 27.04.2016. [04.05.2016. red.]

vien valsts tiesībās nav noteikts citādi [...]”¹⁰ Ar šo atziņu “EST pirmo reizi atzina, ka direktīvas horizontāla tieša iedarbība var būt pieļaujama gadījumos, kad to paredz attiecīgās dalībvalsts tiesību akti. Šis spriedums radījis plašas diskusijas un ir licis pārskatīt vienu no ES tiesību sistēmas galvenajiem teorētiskajiem pieņēmumiem”¹¹. Analizējot tiesībsargājošo iestāžu funkcijas krimināltiesiskajā sadarbībā, ir jāizvērtē, vai Policijas direktīvas horizontāla tieša iedarbība ir pieļaujama. Tas būtu nozīmīgi, jo arī no ECT spriedumiem izriet tādas atziņas, ka “nav iespējams panākt absolūtu noteiktību tiesību aktu izstrādē, un risks, ka noteiktības meklējumi var radīt pārmērīgu stingrību. Daudzi likumi neizbēgami ir formulēti terminos, kuri lielākā vai mazākā mērā ir neskaidri un kuru interpretācija un piemērošana ir prakses jautājumi”¹². Šīs atziņas patiesumu autore var apstiprināt ar saviem empīriskajiem novērojumiem.

Sabiedriskās drošības nodrošināšana, noziegumu novēršana un personu tiesību un brīvību aizsardzība nav iespējama bez iejaukšanās privātajā dzīvē. Šeit ir svarīga līdzsvara ievērošana starp privātumu un kompetento iestāžu darbību, kas nedrīkst būt pretrunā individuālo cilvēktiesību aizsardzībai un sabiedriskās drošības nodrošināšanai. “Lai tiešā veidā varētu paļauties uz direktīvas normu, tai ir jāizpilda trīs kritēriji. Pirmkārt, direktīvas normai ir jābūt pietiekami skaidrai un precīzai; otrkārt, tai ir jābūt beznosacījuma, proti, tās ieviešana nevar būt atkarīga no citu nosacījumu izpildes vai prasīt tālāku institūciju rīcību, un, treškārt, tā nedrīkst atstāt rīcības brīvību dalībvalstij.”¹³ Saskaņā ar šiem kritērijiem autore turpmāk izvērtē Policijas direktīvas piemērošanas pieļaujamību dalībvalstīs tiešā veidā.

Vai Policijas direktīvas normas ir pietiekami skaidras un precīzas? Nepieciešamība pēc specifiskiem noteikumiem attiecībā uz personas datu aizsardzību un personas datu brīvu apriti tiesu iestāžu sadarbībā krimināllietās un policijas sadarbībā tika noteikta Lisabonas līgumā¹⁴. Policijas direktīva nosaka vienotus noteikumus personas datu apstrādei krimināltiesību aizsardzības nolūkos, tādējādi uzlabojot konsekvenci starp ES dalībvalstīm. Vienlaikus transponēšanas laikā ir radušās atšķirības to piemērošanas apjomā.

Vai Policijas direktīva ir atkarīga no citu nosacījumu izpildes un vai pieprasa tālāku institūciju rīcību? Sniedzot atbildi uz šo jautājumu, ir jāatzīst, ka Policijas direktīva ir atkarīga no citu nosacījumu izpildes un vienlaikus pieprasa tālāku rīcību no dalībvalstu institūcijām. Direktīva paredz saskaņotu noteikumu ieviešanu personas datu aizsardzībā un brīvā aprītē, kā arī ir nepieciešams skaidrs un precīzs juridiskais pamats dalībvalstīs, nosakot konkrētus mērķus, datu apstrādes nolūkus un aizsardzības procedūras, lai novērstu ļaunprātīgu izmantošanu. Krimināltiesiskajā sadarbībā personu datu apstrāde notiek pēc dažādām subjektu kategorijām, kurām ir jābūt skaidri nodalītām: aizdomās turēto, notiesāto, cietušo, liecinieku utt. personas dati.

¹⁰ EST 11.04.2024. Lietā C-316/22 “Gabel Industria Tessile SpA un Canavesi SpA pret A2A Energia SpA u. c.”.

¹¹ Hūna I. ES tiesību nestabilie pamati – direktīvu horizontāla tieša iedarbība. Jurista Vārds, 25.02.2025., Nr. 8 (1378), 29.–32. lpp.

¹² ECT 19.02.2021. spriedums lietā “Case of Klaus Müller v. Germany” (iesnieguma Nr. 24173/18).

¹³ Hūna I. 25.02.2025., 29.–32. lpp.

¹⁴ Lisabonas līgums, ar ko groza līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas kopienas dibināšanas līgumu. Pieņemts 13.12.2007. [01.09.2024. red.]

Policijas direktīvas normas atstāj dalībvalstij daļēju rīcības brīvību. No vienas puses, Policijas direktīva nosaka stingrus noteikumus personu datu apstrādei, norādot, ka tai jābūt likumīgai, godprātīgai, pārredzamai un saskaņā ar likumā noteiktiem mērķiem. Šajā aspektā dalībvalstu rīcības brīvība ir ierobežota un jābūt vienotiem un stingriem standartiem. No otras puses, pastāv dalībvalstu rīcības brīvība tādos aspektos, ka dalībvalstis nosaka datu glabāšanas termiņus, garantijas ilgtermiņa uzglabāšanai arhīvā, zinātniskos un statistikas nolūkos; paredz likumā tiesībaizsardzības iestādēm iespēju veikt slepenu izmeklēšanu un video novērošanu nepieciešamības gadījumā, samērīgi ar nodarījumu. Arī nosacījums, ka personas datus var apstrādāt tad, ja nepieciešamo mērķi nav iespējams sasniegt ar citiem līdzekļiem, ļauj dalībvalstīm interpretēt un piemērot to atšķirīgi tiesiskajā regulējumā nacionālā līmenī. Prasība nodrošināt efektīvas garantijas, novērst pārmērīgu datu apstrādi un saglabāšanu, garantēt datu subjekta tiesības arī norāda uz elastīgu interpretācijas iespēju.

Kopsavilkums

1. Policijas direktīva neparedz absolūtu vienveidību un atstāj zināmu rīcības brīvību dalībvalstīm, lai nacionālā līmenī varētu pielāgot tiesisko regulējumu atbilstoši specifiskajām prasībām un juridiskai sistēmai.
2. Vispārīgās datu aizsardzības regulas darbības jomā nav iekļauta personas datu apstrāde, ko veic kompetentās iestādes, izmeklējot un atklājot noziedzīgus nodarījumus, kā arī saucot pie atbildības par kriminālsodiem.
3. Policijas direktīva nenosaka vienotus noteikumus visiem gadījumiem, un tā neatiecas uz personas datu apstrādi valsts drošības jautājumos un citās specifiskās dalībvalstu veiktās darbībās saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienību V sadaļas 2. nodaļu¹⁵.
4. Pastāv dalībvalstu rīcības brīvība privātuma aizsardzībā, jo tās ir tiesīgas noteikt stingrākus aizsardzības pasākumus datu apstrādei krimināltiesiskajā jomā, nekā tie ir paredzēti Policijas direktīvā.
5. Policijas direktīva pieļauj izņēmumus attiecībā uz publisko iestāžu piekļuvi personas datiem, nosakot, ka datu pieprasījumiem jābūt motivētiem un rakstiskā formā, vienlaikus nenosakot absolūtus ierobežojumus.

¹⁵ Īpaši noteikumi par kopējo ārpolitiku un drošības politiku. Lisabonas līgums, ar ko groza līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas kopienas dibināšanas līgumu. Pieņemts 13.12.2007. [01.09.2024. red.]